

Aleksandra Vuletić

PORODICA U SRBIJI SREDINOM XIX VEKA

Istorijski institut, JP Službeni glasnik, Beograd, 2002. str. 221

Studija *Porodica u Srbiji sredinom XIX veka* Aleksandre Vuletić je priređena magistarska teza pod naslovom "Porodica u Srbiji za vreme druge vlade kneza Mihaila", odbranjene 2001. godine. Težište rada se odnosi na strukturu porodice u Srbiji sredinom XIX veka, a proučavano je iz istorijske perspektive. Istorija porodice, kako se u predgovoru kaže, predstavlja relativno novu oblast u istoriografiji. Tokom poslednjih decenija razvila se u interdisciplinarno polje istraživanja na kome se susreću mnoge društvene nauke, a javila se kao potreba da se uoče i objasne društveni procesi u prošlosti. Autorka je kao glavni izvor podataka koristila popis stanovništva Kneževine Srbije iz 1862/63. godine, jedini popis iz tog perioda čiji su podaci u velikoj meri sačuvani. Pored toga, u studiji je korišćena i bogata arhivska građa, kao što su službena dokumenta i protokoli, memoarski spisi, kao i podaci iz književnih dela pisaca tog vremena, što je umnogome upotpunilo analizu.

U knjizi je najveća pažnja posvećena strukturi seoske porodice, promenama u njoj strukturi, njoj ulozi kao ekonomske zajednice i odnosima unutar porodice, kao što je starešinstvo, svojina i nasleđivanje, deoba zadruge. U analizi značenja pojma porodica, autorka ukazuje da se u Srbiji tokom XIX veka izraz *porodica* retko upotrebljavao, a da je najčešće korišćen izraz *kuća* koji je, kako se zaključuje, sličniji današnjem izrazu *domaćinstvo* nego savremenom značenju pojma porodica, a razlozi su ti što je u nerazvijenim društvima porodica obavljala mnoge funkcije koje su danas u nadležnosti društvenih institucija – ekonomska, obrazovna, kulturna, zdravstvena itd, a da je uporedo sa društvenim razvojem porodica dobila autonomiju u odnosu na ostale oblasti života i rada. Sredinom XIX veka više od 90% stanovništva kneževine Srbije živelo je na selu, a iz seoskih sredina je poticao i najveći broj pripadnika građanskog sloja. Na osnovu podataka iz 1866. godine u Srbiji je svega 4,2% stanovnika umelo da čita i piše, dok je na selu taj procenat iznosio svega 1,6% ukupne populacije. Stoga, seoska zajednica je predstavljala najvažniju društvenu ustanovu. U uslovima ekstenzivne poljoprivrede seosko domaćinstvo je teško moglo da opstane bez pomoći drugih porodica, tj. seoske zajednice. To se naročito odnosilo na inokosna domaćinstva, koja su oskudevala u radnoj snazi. Susedski odnosi su bili veoma razvijeni, o čemu svedoči i veliki broj društvenih običaja (moba,

sprega, komišanja), a susedi su učestvovali i u svim značajnijim porodičnim događanjima (rođenje deteta, svadba, slava, sahrana). Veliki značaj imale su i srodničke veze, a važno je istaći da je duh zajedništva bio izražen i kod izdijeljenih porodica. Takođe, društvene i ekonomske razlike na selu nisu bile velike, dok se ugled domaćina uglavnom zasnivao na ličnim kvalitetima, dok je materijalni položaj porodice vremenom postajao sve važniji. O svim značajnim pitanjima odlučivao je seoski zbor ili sastanak, koga su činile kućne starešine.

Struktura porodice prikazana je preko dva glavna oblika srpske seoske porodice tog doba, inokosne i zadružne. Smatra se da između ova dva tipa porodica nema suštinskih razlika, već da su to dve glavne etape u životu jedne porodice. Glavne posledice ovakvog procesa su bile česte promene u broju članova porodice i karakteru njihovih međusobnih odnosa. Analizom su obuhvaćene 32574 porodice, odnosno seoske porodice iz 13 srezova, od ukupno 64 sreza Kneževine Srbije. Sve porodice su svrstane u četiri grupe: inokosne, domazetske, zajednice oca i sina i zadruge, a u tabelama je za svaki analizirani srez prikazan broj porodica i prosečan broj članova. Zaključuje se da su u svim oblastima inokosne porodice bile najviše zastupljene, a njihovo procentno učešće je iznosilo 68,8%, zadruge su bile druge po brojnosti – 16,7%, zajednice oca i sina 9,9%, samačka domaćinstva su bila zastupljena sa 4,3%, dok su domazetske porodice bile vrlo retke – 0,2%. U analizi regionalnih razlika, navodi se da je prevaga inokosnih nad zadružnim porodicama bila najveća u Ključkom srezu Krajinskog okruga (oko 85%). Takođe, zadružnom životu nisu bili skloni Vlasi i Crnogorci, kao i stanovništvo Kragujevačkog i Rudničkog okruga što, kako navodi autorka, ukazuje ne samo na stepen razvijenosti središnjih oblasti Kneževine, već i na pravce razvoja društvene strukture onovremene Srbije. Sa druge strane, zadružne porodice bile su najzastupljenije u severozapadnoj Srbiji – Podgorina u valjevskom kraju (34,3%), Mačva (23,3%) i Pocerini (21,5%). Navodi se i da je najveći broj analiziranih porodica bio patrilinearnog karaktera, odnosno da su članovi porodica povezani srodstvom po muškoj liniji. Međutim, iako je broj inokosnih porodica u svim ispitivanim oblastima činio više od polovine ukupnog broja porodica, brojčana prevaga inokosnih porodica nije dovoljna za zaključak da je inokosni život imao prevagu nad zadružnim, jer je broj članova zadružnih porodica bio znatno veći nego inokosnih. Autorka naglašava da je analiza pokazala da se uvreženo mišljenje po kome je zadružni život bio najzastupljeniji u planinskim i brdskim krajevima ne može uvek potvrditi kao tačno. Nameće se zaključak da je zadružni život odgovarao vrsti privrede u kojoj su ratarstvo i stočarstvo bili podjednako zastupljeni i gde su obe privredne grane bile ekstenzivne, tj. zahtevale brojnu radnu snagu. Na

razvijenost zadrudnog života takođe su umnogome uticale i političke i ekonomske prilike.

Bračna zajednica predstavlja osnovu svake porodice. U posmatranom periodu brakovi u Srbiji su zasnivani u ranoj mladosti – obično su mladići sklapali brak oko dvadesete, a devojke oko osamnaeste godine, a tokom XIX veka starosna granica za stupanje u brak se stalno snižavala. Uredbom iz 1837. godine utvrđena je donja starosna granica za sklapanje braka – za mladiće sedamnaest, a devojke petnaest godina. Ovo ukazuje na činjenicu da su brakovi u znatnoj meri sklapani i među mladima. Smatra se da ovi propisi nisu poštovani, jer je Arhijerejski sabor 1857. godine "ozbiljno opomenuo sveštenstvo, da se niko ne drzne ni ispitati ni venčati ženika ispod 17, a nevestu ispod 15 godina". Ranije stupanje u brak tumačeno je ekonomskim razlozima – porodica je dobijala novu radnu snagu, a često i miraz. Na selu je brak u najvećoj meri sklapan između osoba iz istog ili susednih sela, što se objašnjava slabom socijalnom pokretljivošću seoskog stanovništva. Međutim, u oblastima u kojima je bilo i doseljenog stanovništva iz drugih oblasti, retko su sklapani brakovi ove dve grupe (npr. crnogorski doseljenici koji su se sredinom XIX veka doselili u Negotinsku krajinu). Takođe, brakovi su retko sklapani i između pripadnika različitih etničkih grupa.

O položaju žene u porodici je takođe bilo reči. Žena je bila podređena mužu. Njen posao je bio staranje o svakodnevnom kućnim poslovima i podizanje dece. Međutim, seoske žene su često radile i na njivi, naročito u inokosnim porodicama, a bile su pošteđene samo najtežih fizičkih poslova, kao što je oranje i kosidba. Muž je od žene očekivao "vernost, bezuslovnu pokornost, staranje o domaćem poslu i ispunjavanje dužnosti bračni". Bez muževljevog znanja i dopuštenja, žena nije mogla da radi ništa van svakodnevnih, uobičajenih poslova. Na položaj žene u kući umnogome je uticalo i rađanje dece. Nerotkinje su bile manje cenjene od žena koje su rađale, dok se i među njima pravila razlika, jer su žene koje su rađale mušku decu više cenjene. Status žene je bio određen i njihovom starošću. Zalaskom u podmaklo životno doba zadobijale su veće poštovanje i uvažavanje svojih ukućana. U javnoj sferi života supružnici nisu ispoljavali osećanja i strogo su poštovana pravila običajnog prava, dok je u privatnoj sferi uticaj žene na odnose u porodici bio znatno veći. Postojalo je narodno verovanje da su žene glavni krivci za raspad zadrudnih porodica. Naime, ironično su nazivane "noćnim kukavicama", tj. naglašavan je njihov uticaj u bračnoj postelji, jer su tako nagovale muževe da istupe iz porodične zadruge i zasnuju sopstveno domaćinstvo.

Na osnovu etnografske literature u radu se takođe opisuje izgled domaćinstava, naročito zadrudnih, način života, ishrana, svakodnevni život,

uloge članova domaćinstva, dok je naročita pažnja posvećena starešinstvu, svojini i nasleđivanju. Naglašava se da je u srpskoj seoskoj porodici vladao tzv. demokratski duh i da je to glavna karakteristika po kojoj se razlikovala od seljačkih porodica u drugim evropskim zemljama. To se uglavnom odnosi na zadrugu. Starešina u zadružnoj porodici bio je samo prvi muškarac među jednakima, jer on po običajnom pravu nije bio vlasnik porodičnog imanja, već porodica. Najvažnije odluke su se donosile uz saglasnost svih punoletnih muških članova. Treba istaći da se na osnovu etnografske literature, kao i podataka popisa, zaključuje da se starosna granica između zrelog muškarca i starca najčešće postavljala između 50 i 60 godina. U svim analiziranim oblastima (analizirane su zajednice oca i sina i očinske zadruge) većina očeva se još uvek nalazila na čelu sa 60 godina starosti, dok su sinovi (uglavnom najstariji sin) u većem broju predvodili porodično domaćinstvo ukoliko su očevi bili stariji od 60 godina. Kada je svojina i nasleđstvo u pitanju, treba naglasiti da su žene imale jednako pravo uživanja porodične imovine kao i muškarci, dok su pravo nasleđivanja porodične imovine imali isključivo muški članovi. Takođe je analiziran i Građanski zakonik iz 1844. godine, kojim su prvi put pravno regulisana pitanja koja se odnose na porodicu, a takođe je označio i početak postepenog preobražaja porodičnog i naslednog prava, čime je individualni interes članova porodice počeo da nadvladava nad kolektivnim. Zakonik je u potpunosti prihvatio samo jednu normu običajnog prava – isključenje ženske dece iz nasleđstva u zadruzi. Međutim, ubrzo je i ta odredba promenjena.

U studiji je dat i uvid u strukturu gradskih porodica tadašnje Srbije. Navodi se da je sredinom XIX veka oko 8% stanovništva živelo u gradovima, što je Srbiju svrstavalo na poslednje mesto u Evropi. Prema podeli iz 1866. gradska naselja su deljena na okružne varoši i varošice. Varoši je bilo sedamnaest, a varošica dvadeset i jedna (dat je spisak gradskih naselja). U radu se daje opis tadašnjih gradskih naselja, stanovništva koje je u njima živelo, dok je detaljnije opisan Beograd. Struktura gradske porodice je prikazana na primeru sedam gradskih naselja – Smedereva, Zaječara, Valjeva, Kruševca, Požarevca, Loznice i Velikog Gradišta, dok popisne knjige za Beograd i Kragujevac nisu sačuvane. Zaključuje se da gradsku porodicu karakteriše prevaga inokosnih porodica i samačkih domaćinstava. U svim analiziranim gradovima udeo inokosnih porodica se uglavnom kretao između 55% i 65%. Udeo samačkih domaćinstava je iznosio između 23% i 39%. Prosečna inokosna porodica u gradu bila je nešto manja od seoske i imala je u proseku 4,2 člana, dok je na selu brojila 5,1 članova. Takođe, analiziran je i odnos između strukture porodice i profesije kojom su se bavili njeni članovi, i to na primeru četiri grada – Smedereva, Zaječara, Kruševca i Valjeva. Naročitu pažnju zavređuje analiza društvenih,

ekonomskih i kulturoloških odlika trgovačkih, zanatlijskih i činovničkih porodica, kao i njihovih međusobnih odnosa i uloga u razvoju gradskih naselja. Pažnja je posvećena i porodičnim odnosima, naročito sklapanju braka i ulozi žene u okviru porodice, a raznovrsnost i međusobna isprepletenost različitih obrazaca porodičnih odnosa u srpskom građanskom društvu sredinom XIX veka data je na primerima tri porodice – porodica Ilije Garašanina (tradicionalna porodica), porodica književnika i političara Jovana Ilića (spoj tradicionalnog i modernog), i porodica Milana Đ. Milićevića (moderna porodica).

Knjiga Aleksandre Vuletić *Porodica u Srbiji sredinom XIX veka* je jedna od retkih studija istorije porodice na našim prostorima. Bogata statistička građa dopunjena je značajnom literaturom iz raznih oblasti društvenog života tog doba, a kako stoji u recenziji, lep jezik i stil, učinili su ovaj rad veoma originalnim i vrednim prilogom ne samo srpskoj historiografiji, već i drugim naučnim disciplinama koje se bave proučavanjem stanovništva.

Jelena Predojević
